

УДК 347.77(045)

Є. Годованик,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ НОРМИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Комплексне теоретико-правове дослідження категорії «правова норма» в контексті наявних філософських, соціально-економічних, політичних, культурно-духовних, юридичних особливостей функціонування сучасних правових систем передбачає проведення фундаментального концептуально-методологічного аналізу сутності й змісту норми права як центрального елемента правової системи суспільства з метою формулювання її загальної характеристики в діалектичній єдності з іншими основними інститутами правової дійсності.

Як убачається, для побудови сучасної моделі розуміння сутності правової норми як елемента правової системи необхідно з'ясувати і скласти доктринальне уявлення про декілька аспектів змісту й форми норми права, виходячи із загальних підходів до права як нормативної, системної, формально визначеної системи певних соціальних правил поведінки, створених для абсолютного кола адресатів.

Дослідженням проблем визначення правової норми як елемента сучасної системи права присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, Л.Д. Воеводін, Ю.О. Волошин, Л. Дюгі, Л.І. Заморська, К. Корсгаард, В.В. Лазарев, А. Пінер, П.М. Рабинович, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інші.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення

соціальної та юридичної цінності правової норми в сучасних умовах розвитку системи права в європейських країнах у тому числі з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність і дієвість функціонування національних правових систем зазначених держав.

Метою статті є формулювання доцільних теоретичних підходів до визначення правової норми в сучасних умовах розвитку європейської правової системи.

Як убачається, для побудови сучасної моделі розуміння сутності правової норми як елемента правової системи необхідно з'ясувати і скласти доктринальне уявлення про декілька аспектів змісту й форми норми права, виходячи із загальних підходів до права як нормативної, системної, формально визначеної системи певних соціальних правил поведінки, створених для абсолютного кола адресатів.

По-перше, це цінність правової норми, тобто важливо зрозуміти, у чому саме полягає аксіологічне значення для суспільства та держави факту існування кожної окремої норми права як соціального регулятора конкретних правових відносин, що охоплюються відповідним нормативним приписом.

По-друге, це структура правової норми, що становить її формальну характеристику в механізмі правового регулювання.

По-третє, важливо встановити форми та методи реалізації правових норм у правових відносинах, тобто всебічно

У цьому контексті цікаво розглянути проблему теоретичного визначення норми права на прикладі сучасних аспектів реалізації конституційно-правових норм у європейських правових системах.

Якщо йдеться про теоретичне визначення поняття «норма конституційного права» або «конституційно-правова норма» (що, як видається, можна вважати синонімічними словосполученнями), то, зокрема, одним із перших у незалежній Україні на монографічному рівні дослідив норми конституційного права О.І. Степанюк. Аналізуючи юридичну природу конституційно-правових норм, учений дійшов висновку, що під цією категорією потрібно розуміти прийняте установчою, законодавчою, а іноді судовою та виконавчою владою правило, що опосередковано через поведінку людини регулює політичні відносини, які виникають у процесі організації й здійснення публічної влади, а також відносини цієї влади з громадянином [2, с. 11]. В.Ф. Мелашенко розумів під конституційно-правовими нормами встановлені чи санкціоновані українською державою правила, які визначають поведінку учасників конституційно-правових відносин у процесі здійснення повноважень народу України [3, с. 27]. На думку Ю.М. Тодики, конституційно-правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені чи санкціоновані державою для охорони й регулювання державно-правових відносин, які реалізуються через права та обов'язки суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави [4, с. 24–25]. Схожої точки зору притримуються й інші правознавці [5, с. 34–35]. Тривалий час категорія «норма права» існувала в конституційному праві під впливом загальної теорії радянського права, що визначало єдиним і виключним суб'єктом нормотворення державу. Досвід конституційного будівництва в незалежній Україні, на думку В.Л. Федоренка, довів невірність такого підходу [5, с. 34]. Сьогодні пріоритетними суб'єктами

конституційної нормотворчості в Україні також визнаються народ України, Українська держава й суб'єкти місцевого самоврядування [5, с. 35].

Отже, норма конституційного права в сучасному європейському правовому контексті – це формально визначене, встановлене чи санкціоноване народом, або державою, або суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки чи діяльності, що регулює суспільні відносини, які є предметом конституційного права й забезпечуються системою конституційних гарантій.

Водночас наявні нині визначення поняття норми конституційного права України не враховують причинно-наслідкових підходів до детермінації правових явищ. Норма конституційного права визначає не тільки правило цілеспрямованої вольової поведінки або діяльності суб'єктів конституційного права України, а й перебування цих суб'єктів у певному стані чи статусі (режимі), незалежно від їхньої волі [5, с. 35], тобто за подібного підходу під нормою конституційного права України варто розуміти формально визначене, встановлене чи санкціоноване українським народом, або державою, або суб'єктами місцевого самоврядування загальнообов'язкове правило поведінки чи діяльності суб'єктів конституційного права або умови перебування цих суб'єктів у певному стані чи статусі (режимі), незалежно від їхньої волі.

До загальних ознак норми конституційного права варто зарахувати такі: по-перше, загальнообов'язковий характер конституційно-правових норм, тобто норма конституційного права є обов'язковою для всіх суб'єктів конституційного права без винятку; по-друге, норми конституційного права є регулятивними, оскільки встановлюють чи санкціонують правило поведінки, що регулює суспільні відносини; по-третє, вони мають формально-визначений характер, тобто, будучи виданим народом, чи державою, чи суб'єктами місцевого самоврядування конкретним приписом, мають письмову, докумен-

тальну форму, яка надає можливості всім суб'єктам конституційного права ясно й точно розуміти її зміст і сутність; по-четверте, норма конституційного права має загальний характер, тобто поширюється на всіх суб'єктів, що стають учасниками правовідносин, передбачених цією нормою.

Для виявлення інших юридичних властивостей норми конституційного права необхідно також проаналізувати їх структуру та особливості складових елементів норми конституційного права – гіпотези, диспозиції й санкції.

Під структурою конституційно-правової норми потрібно розуміти її внутрішній склад, взаємозв'язок трьох її елементів: гіпотези, диспозиції та санкції в їх трьох модифікаціях: «гіпотеза – диспозиція – санкція», «гіпотеза – диспозиція», «диспозиція».

Виступаючи однією з галузей права, конституційне право спрямовує свій регулятивний вплив на суспільні відносини. Ця теза видається незаперечною, оскільки реалізація функції нормативного регулювання є універсальною та глибинною якістю права як такого. Щоправда, йдеться не про всю сукупність суспільних відносин, а лише про ті, де одним із безпосередніх учасників є держава або де вона має свій прямиий інтерес [6, с. 8–9]. Більше того, навіть із огляду на це зауваження варто додати, що йдеться не про регулювання всієї поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин (у такому разі ми б мали «панрегламентацію» функціонування тих чи інших учасників конституційних правовідносин), а виключно про урегульованість статусу всіх суб'єктів конституційно-правових відносин.

Це означає, що конституція не може й не повинна виконувати весь обсяг функцій щодо регулювання суспільних відносин. По-перше, це просто не потрібно, оскільки в будь-якому суспільстві завжди існують механізми саморегуляції, які взагалі не мають правових властивостей, але при цьому є не менш дійовими, ніж право (включаючи конституційне право). По-друге, серед тих

суспільних відносин, які все ж таки регулюються правом, не всі є предметом саме конституційного права, оскільки низка суспільних відносин регулюється нормами інших галузей права (цивільного, адміністративного, кримінального, інформаційного права тощо).

Зважаючи на це, цілком правомірною й методологічно правильною є модель, яка виходить із того, що конституційне регулювання охоплює дві основні сфери: а) сферу забезпечення та охорони прав і свобод людини та громадянина; б) відносини всередині державної влади, чи владовідносини [7, с. 16] (іншими словами, у другому випадку йдеться про політичні або політико-правові, якщо вони хоча б формально ґрунтуються на приписах конституційно-правових норм, відносини всередині певної держави).

Отже, категорія конституційного регулювання досліджувалася в працях вітчизняних авторів із декількох позицій. Найбільш поширеним є інституціональний підхід, в основі якого лежить виділення та наукова характеристика тих основних інститутів, що становлять предмет конституційного регулювання. Попри свої незаперечні переваги, інституціональний метод дослідження конституційного регулювання спричиняє певні проблеми теоретико-методологічного характеру. Вони пов'язані з тим, що надмірне акцентування уваги на інститутах державної влади й конституційного права часто унеможлиблює аналіз процесів взаємодії між різними органами державної влади, між різними владними гілками, між державою та суспільством загалом. Тому видається доцільним досліджувати не лише конкретні інститути, що є предметом конституційного регулювання, включаючи й політико-правові інститути, а і їх взаємодію. Це дає змогу виділити конкретні сфери конституційного регулювання: економічні, соціальні, культурно-національні, інформаційні відносини, але все ж таки беззаперечно, що центральне місце серед них посідає сфера політико-правових відносин.

Аналізуючи сучасну проблему вдосконалення правових норм на прикладі української національної правової системи, варто зазначити, що доцільно розглянути декілька вимірів існування та способів їх модернізації.

Убачається доцільним розглянути проблемні питання, які зумовлюють необхідність модернізації (осучаснення, трансформації) чинних правових норм у трьох вимірах: 1) проблемні питання інститутів демократії (вибори, референдум) і конституційного ладу України загалом (як такого, що встановлює та регулює демократичний політичний режим у країні); 2) проблемні питання організації й діяльності Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України (з погляду запобігання урядовим і парламентським конституційним кризам унаслідок факту колізії конституційно-правових норм і вирішення їх); 3) проблемні питання конституційно-правового статусу Президента України (з позицій недопущення та запобігання президентській інституційній конституційній кризі, а також вирішення правових колізій і прогалин у конституційно-правовому регулюванні функцій і повноважень глави Української держави).

Говорячи про конституційно-правове регулювання демократичного конституційного ладу та пов'язані із цим проблемні питання реалізації конституційно-правових норм на сучасному етапі в Україні, варто відзначити, що сутність конституційного ладу в Україні, на думку В.М. Шаповала, визначається змістом I, III і XIII розділів Конституції. Розділ I «Загальні засади» фіксує основи конституційного ладу, містить положення сутнісного характеру, більшість із яких виконує роль юридичного підґрунтя, нормативної першооснови для інших конституційних положень. Цей розділ доцільно розуміти як змістовий стрижень Основного Закону, причому значна частина його норм є нормами-принципами, які забезпечують найбільш загальний рівень регулювання. Розділ III «Вибори. Референдум» (ос-

новні інститути прямої демократії, що слугують способами вирішення конституційних криз політико-правового характеру), розвиваючи відповідні основи конституційного ладу, визначає загальні умови здійснення народного волевиявлення через форми безпосередньої демократії. Зміст розділу відображає юридичні параметри реалізації ідеї народного суверенітету, або народовладдя. Положення цього розділу Конституції є основою механізмів і безпосередньої й представницької демократії. Нарешті, в розділі XIII «Внесення змін до Конституції України» засвідчено фундаментальний характер Основного Закону України, його найвищу силу. Співвіднесеність положень цього розділу з явищем конституційного ладу має свого роду інструментальне значення: він містить положення про внесення змін до названих трьох розділів Конституції, що конкретизують вимогу Конституції про виняткове право народу визначати й змінювати конституційний лад в Україні [8, с. 279–280].

Поняття «конституційний лад» у Конституції України не визначено, хоча цей термін зустрічається в її тексті тричі. Із положень статей 17 і 37 Конституції незаперечно випливає, що конституційний лад, тобто закріплений Конституцією економічний, соціальний, національний, політичний (включаючи державний) та інший устрій України, заборонено змінювати насильницьким шляхом. Не таким однозначним є положення статті 5 Конституції, згідно з яким єдиним суб'єктом, котрий має прерогативу визначення та зміни конституційного ладу, визнано український народ.

Однак і визначення, і зміна конституційного ладу не можуть відбуватися свавільно, зокрема, шляхом антиконституційного державного перевороту, насильства тощо, навіть якщо суб'єктом таких дій є «народ» або вони вчиняються «від імені народу». Оскільки в Конституції йдеться про конституційне право народу визначати та змінювати конституційний лад, то це означає,

що такі акти мають відбуватися в передбаченій Конституцією спосіб як реалізація народом його конституційних повноважень через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Тому, наприклад, вимоги громадян на мітингах, демонстраціях тощо про зміну державного устрою, звернені до законодавчого органу чи глави держави з додержанням Конституції й законів, можна розглядати як одну з форм безпосередньої демократії, що допускаються Конституцією України.

Водночас право визначення конституційного ладу й право зміни його в Конституції не розрізняються. Теоретично, на нашу думку, ці поняття мають певні відмінності. Зокрема, змінами конституційного ладу є, як нам видається, окремі реформаційні перетворення окремих його складових частин, що не потребують прийняття нової Конституції або нової редакції чинної Конституції. Натомість визначення конституційного ладу передбачає ревізію чинного суспільного ладу в усіх його основних складниках і встановлення якісно нового ладу, що потребує прийняття нової Конституції. Але з погляду його реалізації й право визначення, і право зміни конституційного ладу підпорядковуються єдиному конституційному режиму.

Крім того, варта уваги ще одна принципова обставина. За попередньою Конституцією наша держава визначалася як загальнонародна. Було встановлено, що вся влада в Україні належить народові, який здійснює державну владу через ради народних депутатів, що становлять політичну основу України. Найважливіші питання державного життя виносяться на всенародне обговорення, а також ставляться на всенародне голосування (референдум). Водночас Конституцією встановлювалося, що Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади України, є правочинною розглядати й вирішувати будь-яке питання, що не належить, згідно з Конституцією, до компетенції органів державної виконавчої чи судової влади, а також не є таким, що вирішується винятково все-

українським референдумом. Водночас до виняткового відання Верховної Ради України було зараховано насамперед прийняття Конституції України, внесення змін до неї [8, с. 279–280].

Ухвалюючи 1996 року нову Конституцію, Верховна Рада України фактично реалізувала своє конституційне повноваження як уповноважений представницький орган влади від імені українського народу та виражаючи його суверенну волю. Парламент, по суті, визначив новий конституційний лад України, визнавши носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні народ, закріпивши його виняткове право визначати та змінювати в майбутньому конституційний лад, позбавивши водночас такого права державу. Більше того, Верховна Рада України відмовилася від належного їй повноваження приймати Конституцію України, залишивши за собою лише повноваження вносити зміни до нової Конституції. Натомість народ затверджує найпринциповіші зміни до Конституції. Це означає, що політичні сили, які визначали конституційний лад України в 1996 році, поклали в основу концепції її нової Конституції ідею народного суверенітету.

Однак зазначена ідея в Конституції виявилася реалізованою неповною мірою, оскільки порядок реалізації народом права визначати та змінювати конституційний лад шляхом прийняття нової Конституції або внесення змін до чинної виявився конституційним не досить чітко. Зокрема, у Конституції України взагалі не передбачено, що народ має право її приймати, а розділ XIII щодо внесення змін до Конституції не передбачає ініціювання громадянами таких змін. Отже, за народом залишено повноваження затверджувати чи не затверджувати зміни до Конституції, якщо їх ініціюють народні депутати або Президент України та ухвалить Верховна Рада України. На нашу думку, тут є певна внутрішня суперечність, оскільки виняткове право народу змінювати конституційний лад, по суті, ставиться під сумнів такою «технологією» внесення

змін до Конституції, за якою народ фактично позбавлений права змінювати її самостійно.

Отже, ефективна модернізація правових, у тому числі конституційно-правових, норм за сучасних умов державно-правового розвитку може відбуватися як шляхом голосування в парламенті, так і через проведення загальнонаціонального референдуму. При цьому не викликає сумнівів, що питання змін і доповнень до конституційних загальнодержавних актів не можуть вирішуватися на місцевих референдумах, оскільки виключним суб'єктом подібної модернізації є народ як єдине джерело влади, а не окрема його частина, визначена за адміністративно-територіальною чи будь-якою іншою ознакою, і саме такий підхід здатний гарантувати стабільність реалізації правових відносин різного рівня в об'єктивних умовах функціонування європейських правових систем.

Отже, у сучасних європейських правових системах права норма є різновидом соціальних норм, адже унормувати є сенс і потреба виключно ті відносини, у яких наявні взаємовідносини між кількома або великою кількістю індивідів, що в сукупності становлять єдиний соціум як соціокультурну сферу їх нормального повсякденного буття відповідно до їхніх спільних уявлень про організацію суспільного ладу.

У цьому контексті доцільно проводити й чітко усвідомлювати різницю між поняттями «носії влади», «носії правотворчої функції» та «джерело влади», «джерело права», «джерело національної правової системи». Джерелом правової системи й усіх її елементів, включаючи правові норми, у подібному розумінні є виключно народ, який легітимізує державу (у контексті поглиблення процесів європейської міждержавної інтеграції можна констатувати наявність і такого відносно автономного поняття, як «правова система інтеграційного об'єднання») та її апарат у статусі носіїв публічної влади, включаючи повноваження щодо створення й

подальшого забезпечення належної реалізації норм права в інтересах усього суспільства як своєрідного «роботодавця» будь-яких публічно-владних інституціональних структур.

Ключові слова: правова норма, правова система, праворозуміння, суспільні відносини, правове регулювання.

Стаття присвячена проблемам визначення правової норми як базового елемента сучасних правових систем, що забезпечує їх нормальне функціонування. Автор аналізує найважливіші методологічні підходи до змісту правової норми в сучасних умовах суспільно-правового розвитку. Акцентується на особливостях європейського праворозуміння та інтерпретації правової норми в діалектичному взаємозв'язку з модернізацією інших структурних елементів правової системи розвинутого суспільства.

Статья посвящена проблемам определения правовой нормы как базового элемента современных правовых систем, обеспечивает их нормальное функционирование. Автор анализирует важнейшие методологические подходы к содержанию правовой нормы в современных условиях общественно-правового развития. Акцентируется на особенностях европейского правопонимания и интерпретации правовой нормы в диалектической взаимосвязи с модернизацией других структурных элементов правовой системы развитого общества.

This article is devoted to the problems of determining the legal standard as a basic element of modern legal systems that ensure proper operation. The author analyzes the major methodological approaches to the content of the legal norm in modern conditions of social and legal development. The attention on the features European thinking and interpretation of legal norms in dialectical relationship with the modernization of other structural elements of the legal system of a developed society.

Література

1. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с.
2. Степанюк О.І. Норми конституційного права України: проблеми теорії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.І. Степанюк. – К., 1993. – 18 с.
3. Конституційне право України / за ред. проф. В.Ф. Погорілка. – 2-е доопр. вид. – К., 2000. – 468 с.
4. Тодыка Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина / Ю.Н. Тодыка. – Х., 1998. – 292 с.
5. Погорілка В.Ф. Конституційне право України : [підручник] / В.Ф. Погорілка, В.Л. Федоренко ; за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка ; Прецедент, 2006. – 344 с.
6. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В.Ф. Погорілка. – К., 2003. – 600 с.
7. Давидов Р. Питання теорії конституційних правовідносин / Р. Давидов, Ю. Датишук // Право України. – 2006. – № 1. – С. 12–18.
8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 3. – 2001. – 792 с.

